

**© КАЛЬЯН СЕРГІЙ ЄВГЕНОВИЧ – ДОКТОР ПОЛІТИЧНИХ НАУК,
ПРОФЕСОР КАФЕДРИ ФІЛОСОФІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ ПОЛТАВСЬКОЇ
ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ АКАДЕМІЇ**

С.Є. КАЛЬЯН

ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ ІВРЕЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕН- ШИНИ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В 1917–1920 рр.

Розглядаються проблеми політичного становища єврейської національної меншини в умовах української державності в 1917–1920 рр.

Ключові слова: *єврейська національна меншина; політичний статус; поліетнічний фактор.*

Рассматриваются проблемы политического положения еврейского национального меньшинства в Украине в 1917–1920 гг.

Ключевые слова: *еврейское национальное меньшинство; политический статус; полиэтнический фактор.*

The article deals with problems of political status of Jewish national community in Ukraine (1917–1920).

Key words: *Jewish national community; political status; political and ethnic factor.*

Проблеми єврейської національної меншини в Росії та в Україні знайшли своє відображення в наукових розробках вітчизняних і зарубіжних дослідників. Ще дореволюційні автори С. Дубнов, Ю. Гессен вказували на цілеспрямовану політику Росії стосовно єврейського населення. Вона втілювалася у складну систему політичних обмежень і вражає не стільки своєю несправедливістю і жорстокістю, скільки своєю бездарністю.

Слід враховувати поліетнічний фактор тогочасної України, значний відсоток населення становили національні меншини, в тому числі єврейська національна меншина. Їхнє політичне становище після революції було неоднозначним.

Керівники УЦР, розуміючи складність політико-правової ситуації, публічно висловили своє ставлення до цієї проблеми. М. Грушевський у статті «Народностям України» зазначав: «Ми добуваємо державне право для української землі ... Право національних меншостей буде забезпечено!»¹.

У формуванні національної політики щодо єврейської національної меншості важливу роль відіграв Український національний з'їзд (6–8 квітня 1917 р.). Проблеми політичного статусу національних меншин в Україні було присвячено дві спеціальних доповіді.

Національні меншини, отримавши політичне представництво в УЦР, по-різному ставилися до тих чи інших її політико-правових дій. 17 червня 1917 р. Генеральний Секретаріат передбачив у своїй структурі окремий підрозділ секретарства з міжнаціональних справ, заступником працював М. Зільберфарб (член Об'єднаної єврейської соціалістичної партії), а його заступником було призначено І Хургіна (члена Соціалістичної єврейської робітничої партії). Пізніше замість М. Зільберфарба було призначено В. Лацького (єврейського публіциста та громадського діяча, ідеолога сіоністського руху).

Генеральний секретар національних справ у жовтні 1917 р. звертався до Користишевської волосної земельної управи з вимогою негайно відмінити розпорядження про заборону євреям торгувати в неділю та святкові дні. Так, у надзвичайно складних політичних і соціально-економічних обставинах відроджена Українська держава шукала та знаходила шляхи оптимального врегулювання досить складної етнонаціональної проблеми, отриманої у спадок від Російської імперії.

Уряд УНР, вже перебуваючи в еміграції, ухвалив правові акти, в яких йшлося про права національних меншин. Це свідчить про те, що Директорія продовжувала толерантну етнонаціональну політику, яка відповідала також інтересам єврейської національної громади. Був створений Єврейський національний секретаріат, який не погоджувався з відновленням Міністерства єврейських справ. Директорія намагалася досягти компромісу в міжнародній боротьбі єврейських політичних партій. Можна зробити такий висновок: за час існування УНР було закладено основи вільного національного розвитку єврейської меншини в Україні, вжито низку практичних заходів щодо їх реалізації.

Що собою являла єврейська громада? Євреї посідали помітне місце в суспільному житті на українських землях, що обумовлювалося державною політикою Російської імперії. За етностановою структурою єврейська громада України мала такий вигляд: більша частина була зайнята в торгівлі – 48%, в обробці продуктів (в т.ч. фабрично-заводський пролетаріат) – 32%, на державній службі було зайнято 17,5%, решта – 2,5 % – в сільському господарстві².

На Всеукраїнському національному конгресі 6-8 квітня 1917 р. у Києві була обрана Центральна Рада. До її складу ввійшли делегати всіх єврейських громадських, культурних, благодійних, кооперативних та інших організацій, синагог. У прийнятій на цьому конгресі резолюції було урочисто заявлено, що одним із головних принципів української автономії визнається повна гарантія прав національних меншин, які проживають в Україні.

Однак практичних кроків для здійснення цієї декларації у найближчі два місяці не було зроблено. І лише коли Українська Центральна Рада структуривалась як крайова влада і виявила реальну силу, став виявлятися двоякий інтерес до неї з боку організованої єврейської громадськості.

Перший універсал 10 червня створив Генеральний Секретаріат, який повинен був на території 12-ти українських губерній виконувати всі урядові функції від імені «Державної нації на Україні». За угодою, укладеною 3 липня 1917 року з представниками Тимчасового уряду, що приїхали до Києва, у Малій Раді було представлено національні меншини (великорусів, євреїв, поляків). Меншини повинні були також бути представлені у Генеральному Секретаріаті. Євреї одержали п'ять місць у Малій Раді, яка нараховувала 85 членів. До складу Ради входило п'ять єврейських партій: Бунд, Сіоністи, Поалей-Ціон, Фарейнікте, Фолькопартей. Керівництво Центральної Ради піклувалося передусім про запровадження принципів автономії та федерації у найважливіші законодавчі акти. На цьому шляху важливою подією було прийняття Центральною Радою двох законодавчих документів: Закону Української народної Республіки «Про утворення єврейських рад і проведення виборів членів цих рад» (2 грудня 1917 р.) та Закону «Про національно-персональну автономію».

Прийняття першого закону було значною мірою обумовлено активністю єврейської національної меншини. Тоді вагому частку населення на українській

території становили євреї, що мешкали переважно в містах і містечках. Представники єврейського народу брали активну участь у політичному житті України. Серед них існували різні національно-політичні течії, на основі яких згодом утворилося кілька впливових політичних партій. На підтвердження значної ваги євреїв у суспільному житті маємо дані виборів до міської Думи 1917 р., де єврейські представники становили переважну більшість.

Суттєвим досягненням у забезпеченні прав національних меншин стало врегульоване використання мов. Статут Генерального Секретаріату передбачав публікацію правових актів російською, єврейською, польською мовами, що практично використовувався й надалі. У виборчому законодавстві враховувалися мовні права національних меншин. Заступникам секретаря з національних справ надавали право спілкуватися і вести діловодство мовою конкретної національної меншини.

Вагомим здобутком Центральної Ради став Закон «Про національно-персональну автономію», який відповідав інтересам єврейських мас, на протидію їхньому правовому становищу в царській Росії.

15 вересня 1917 р. відбувся з'їзд народів, який постановив, що всі народи, які населяють Росію, мають право на національно-персональну автономію. Проте не всі політичні сили були налаштовані на співпрацю. Керівники Центральної Ради, розуміючи складність політико-правової ситуації та потребу налагодження нормальних стосунків з національними меншинами для майбутньої державотворчої діяльності, висловили своє ставлення до цієї проблеми. М. Грушевський у березні – квітні 1917 р. у статті «Народностям України» звернув особливу увагу на прагнення українського народу створити незалежну державу, а також можливість неоднозначного ставлення до цього національних меншин. Він зазначав: «Ми хочемо вірити, що й представники національних меншин України відповідно зрозуміють своє становище, права їм буде забезпечено»³.

Обов'язковим кроком у цьому напрямі М. Грушевський вважав надання росіянам, євреям, чехам та іншим національностям пропорційного представництва в органах влади, можливості використання ними рідної мови, в тому числі у школах товариств. У формуванні етнонаціональної політики ЦР важливу роль відіграв Український Національний з'їзд, який став ще одним рухом вперед на шляху до організації української державності.

Керівництво Центральної Ради дуже добре розуміло, що в багатонаціональній Україні залучити, окрім українців, представників інших національностей до державотворчих процесів можна було лише послідовно демократичною етнонаціональною політикою, основу якої склали б відповідна правова база, що свідчила б про наміри Центральної Ради не на словах, а на ділі вирішувати проблеми іноетнічного населення України.

Євреї-активісти входили до складу Центральної Ради, сприймали її як свій орган, виступали на його форумах як рівні його члени з рівними політичними та національними правами.

Інтереси українських євреїв в уряді Центральної Ради представляло генеральне секретарство (міністерство) з єврейських справ УНР, яке функцінувало із середини червня 1917 р. як складова частина генерального секретарства з міжнаціональних справ.

Загалом генеральне секретарство з єврейських справ УНР діяло активно і в кінці листопада 1917 р. підготувало законопроект про механізм створення

єврейських органів місцевого самоврядування. Згідно з цим законом у місцевостях із значною кількістю єврейської людності обирались єврейські громадські ради. У спеціальному розділі закону були сформульовані тимчасові правила про проведення виборів членів єврейських громадських рад.

Отже, кроки, які здійснювала Центральна Рада щодо залучення єврейської національної меншини до державотворчих процесів в Україні, свідчили фактично про початок персональної автономії єврейського народу в Україні.

Антиукраїнські настрої в єврейських низах не могли не впливати й на політичну лінію відповідних партій. Оскільки радянсько-український конфлікт не підвів соціалістичних лідерів Центральної ради до необхідності проголошення незалежності, між українськими партіями та партіями, що репрезентували в Центральній Раді національну меншину, відбувся розкол.

На відкритому засіданні Малої Ради, яке проходило в ніч з 24 на 25 січня, під час обговорення тексту IV Універсалу проти проголошення незалежності України та відокремлення від Росії виступив представник Бунду М. Лібер. Українська більшість Малої Ради розраховувала на позитивну оцінку IV Універсалу представниками партій національних меншин, насамперед єврейських соціалістів, але виступ їхнього лідера справив гнітюче враження на присутніх.

Міста і містечка України, де євреї складали значну частину, часом ставали головною опорою більшовиків.

На початок 1918 р. єврейське міністерство також втратило віру у допомогу з боку військових сил Української Республіки та круто змінило своє ставлення до формування єврейських загонів. Але така позиція була надто запізнілою, загальнополітичні події, що розгорнулися, відсунули надії на отримання офіційної санкції на єврейську самооборону, а без неї було неможливо розпочати планомірну організацію загонів. Однак ті загони, що були створені в окремих пунктах, відіграли безсумнівну роль у захисті місцевого населення. Але вони були безсилі попередити чи зупинити погроми, що проходили в країні, тому що існували без організаційного центру, як додаток до політичних партій.

Характерно, що через декілька днів після прийняття Закону «Про національну-персональну автономію» саме існування Ради опинилось у небезпеці. Український уряд, не знайшовши підтримки й опори у своїй регулярній армії, вимушений був доручити захист республіки та всю повноту влади «вільному козацтву» на чолі з М. Ковенком. Він був козацьким комендантом м. Києва. За законом «вільне козацтво» повинно було бути народною міліцією, відкритою для всіх національностей, але фактично воно перетворилося на ізольовану касту з виразним антисемітським присмаком. У деяких місцевостях євреїв зовсім не приймали до загонів «козацтва», а в деяких – допускали за процентною нормою.

Безперервна хвиля погромів, проти яких уряд не вживав ніяких активних заходів, сприяла зародженню в єврейських масах нестримно зростаючого почуття сумніву, тривоги, розчарування і недовіри, що межували з ворожістю до цієї влади. І. Черіковер у своїй праці «Антисемітизм і погроми на Україні» вказував на те, що єврейський обиватель боявся українства, воно було йому чуже, в той час як у російський уряд і російську культуру він, всупереч останнім потрясінням, вірив⁴.

У боротьбі Ради з більшовицьким засиллям єврейські політичні партії виразно стали на проукраїнську позицію.

Прийняття Радою Закону «Про національно-персональну автономію», з одного боку, повинно було б означати зближення в українсько-єврейських стосунках,

а з іншого, закон був прийнятий тоді, коли українські діячі розійшлися з представниками національних меншин. Це значною мірою позбавило закон його значення.

Деякі єврейські партії вітали Перший і Другий Універсали, в яких українські діячі залишалися на позиціях федерації з Росією. Але з жовтня 1917 р. в українському русі відбувся різкий злам у бік розриву з Росією, і Третій Універсал, прийнятий Центральною Радою 9 листопада, проголосив створення Української Народної Республіки. Для єврейських партій це було цілковитою несподіванкою. Всі єврейські члени Ради, притиснуті до стінки, голосували за Третій Універсал. У текст Третього Універсалу був уведений пункт про національно-персональну автономію, який проголошував, що великоросійському, єврейському, польському та іншим народам надається національно-персональна автономія.

Всі єврейські представники в Раді були глибоко обурені новим національно-політичним курсом. Представник Бунду А. Золотарьов заявив, що їхня партія бере на себе частину відповідальності за цей акт і підписується під Універсалом.

Об'єднання, навпаки, відкидали ідеологію сіонізму, намагаючись створити єдиний національний схід, що був би екстериторіальним автономним національним тілом зі своїм верховним органом. Єврейська народна партія була несоціалістичною і несіоністською та мала на меті досягнення національно-культурної автономії. Сіоністи виходили з позицій сіонізму як єврейського націоналізму, де націоналізм – ліберальна ідея.

Бунд 1917 р. виступив за вирішення питання автономії України в рамках єдності «загальноросійського демократичного фронту» і в своїй програмі спочатку був залежним навіть від федерації.

При віце-секретареві на основі рівного представництва існуючих п'яти єврейських політичних партій була створена 50-членна єврейська національна рада. Перше засідання ради відбулося 1 жовтня 1917 р. Сіоністи, яким було надано 10 місць, відмовилися брати участь у його роботі, вони зазвичай делегували свого представника із суто інформаційною метою. Між ними та соціалістичними партіями, яких вони розглядали як узурпаторів, не могло бути співробітництва у підготовці законодавства про національно-персональну автономію.

На момент внесення законопроекту на розгляд 9-ої сесії Центральної Ради (початок січня 1918 р.) ставлення українських партій до єврейської меншини значно погіршилося. Та атмосфера прихильності, яка переважала в перші після-революційні місяці, змінилася на відверту або погано приховану недовіру та недоброзичливість. Рада викреслила 10-у ст., яка передбачала вільне входження до складу Генерального Секретаріату секретарів, що представляли «нації, організовані в союзи».

Представники великоросійської, єврейської та польської меншин не розглядались як повноправні члени кабінету. З цими змінами законопроект був прийнятий одностайно. Організована єврейська громадськість зустріла рішення Ради із задоволенням.

Лідери єврейських політичних партій неодноразово висловлювали в ЦР протести з приводу шовіністичних публікацій газети «Киевская мысль», які, на їхній погляд, загострювали етнонаціональні відносини.

Питання про національно-персональну автономію в добу існування ЦР востаннє розглядали в контексті ухвалення Конституції УНР 29 квітня 1918 р. У її розділі VIII – «Національні союзи» фактично було імплементовано положення Закону «Про національну персональну автономію».

Хоча лідери ЦР вважали Закон «Про національну персональну автономію» серйозним досягненням, Д. Дорошенко зробив висновок, що він не мав ніякого визнання з боку тих, кого мав ошчасливити, – національних меншостей⁵.

Слід вважати, що з початку XX ст. в Україні, на думку І. Клейнера, розвивалися процеси асиміляції панівного російського середовища, утверджувалися і поширювалися соціалістичні та революційні ідеї, що призводило до участі в політичних рухах як єврейських, так і інших народів.

Негативна оцінка представниками національних меншин IV Універсалу, а відтак і незалежності України, негативно позначилися на міжнаціональних відносинах у державі.

Нові відкриті документи дають можливість висвітлити історичні події зовсім не так, як нас довго вчили. Це документи про єврейські погроми в Україні, про ставлення до них єврейства взагалі та керівництва УНР, а саме М. Грушевського, В. Винниченка та Головного отамана війська Української Народної Республіки С.Петлюри.

У світлі нових відомостей стає дедалі очевиднішим, що український уряд Республіки не проводив антиєврейської політики, а навпаки, прагнув до забезпечення національно-культурної автономії євреїв, що проживали на території України.

Наприклад, III Універсал було надруковано у вигляді афіші не тільки українською, а й єврейською (так само, як і російською та польською) мовами. Велику роль у вирішенні національного питання відіграв перший Президент України Михайло Грушевський. Неодноразові звернення представників єврейської громади не залишилися без уваги М. Грушевського й отримали подальший розгляд. Зокрема, прохання бібліотечної комісії Одеського відділення товариства просвіти між євреями Росії безкоштовно надати твори бібліотеки було задоволено.

Із вищесказаного можна зробити висновок про те, що ставлення євреїв до українського національного руху було складним і неоднозначним. Характер цього ставлення визначався наступними факторами: політикою Центральної Ради щодо національних меншин; тягарем царського минулого, історичних традицій і політичною позицією єврейських партій.

Стратегічні інтереси підштовхували національні меншини до зближення з українським визвольним рухом. Саме це зближення, в кінцевому підсумку, повинно було привести всі етнічні групи республіки до визначення України спочатку як автономної частини Росії, а потім як незалежної держави.

Серед основних причин варто вказати на нездоланний тягар пережитків царизму, що роз'єднав народ, надавши привілеї одним і позбавивши їх інших.

Певну негативну роль відіграла й нечітка нормотворча діяльність Центральної ради.

1. Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського / Упоряд. А. П. Демиденко. – К : Веселка, 1992. – С. 106. **2. Скворостанский В.** Революция на Украине. – Саратов, 1919. – Саратов, 1919. **3. Великий українець:** Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського / Упоряд. А. П. Демиденко. **4. Чериковер И.** Антисемитизм и погромы на Украине – 1917-1918. – М., 1989. – 335 с. **5. Дорошенко Д.** Історія України. 1917-1923: У 2 т. – Нью-Йорк, Булава, 1954. – С. 270.